

Başlangıçta Zevk Vardı... *1

Özge Soysal

Jouissance -zevk- kavramı, Lacan'ın psikanalize yaptığım tek katkı diye ifade ettiği ve özellikle 1960'lardan itibaren kuramının ana hattına yerleştirdiği bir kavramdır. Bu kavram, hem Lacan'ın geliştirdiği özne kuramında kapladığı asli yer hem de psikanaliz pratiğine getirdiği azımsanamaz değişimler bakımından önemlidir. Öyleki, zevk kavramının Lacancı kuramın ana çekirdeğine yerleşmesiyle birlikte analiz pratiğini bu kavram üzerine kuranların, bir başka deyişle pratiğini “zevkin kliniği” altına yazdıranların sayısı yaygınlaşacaktır. Lacan, “bilinçdışı konuşan varlığın zevklendiği ve hakkında daha fazlasını bilmek istemediği şeydir” diyerek analistin çalışma nesnesi olan bilinçdışını zevkle bağlantılandırmıştır. Bu, dil sürçmeleri, espriler gibi bilinçdışı oluşumlarda ve genel olarak semptomun ele alınışında öznenin zevkini hesaba katmak anlamına gelir. Analistin kuramsal referanslarından bağımsız gelişmeyen aktarım ilişkisi de bu durumdan kaçınılmaz olarak etkilenir.

Konuşan varlığın zevkini hesaba katmak, söyleminde ne onun ne de analistin dile getiremeyeceği ama bununla birlikte yalnızca sözcükler sayesinde üretilen “gerçeğin”, diğer bir deyişle imkansızın hesaba katılmasıdır. Zevk kavramının 1960'lardan itibaren Lacancı kuramın ana merkezine yerleşmesinin nedeni, tam da bu yıllardan itibaren Lacan'ın özel olarak “gerçek” sorusu üzerine yönelmesindedir (aktarım ve özdeşim seminerleri). “Gerçek”, Serge Leclaire'in tanımıyla herhangi bir anlama direnen, indirgenemeyen, zevk, kaygı ya da ölüm gibi kılıklar alandır². Gerçek kavramı, aynı zamanda Lacan'a ayna evresi kuramından (1936) bu yana uğraştığı imgeseli de yeniden tanımlamasına olanak sağlayacaktır. İmgeselde bir delik, bir leke olarak açılan gerçek, aynadaki imgeyi de itkisel yani arzulayan olarak kurar. Ayna evresinin meşhur “sen busun”u çocuğu tanımlayan Ötekinin arzusunun izlerini taşır. Ötekinin imgesi delinmiş, tamamlanmamış olduğu için Öteki arzulayandır. Bu sayede, çocuğun arzusu arzunun arzusu olarak kurulmakta, arzu Öteki'den yani “gösterenlerin hazinesinden” gelmektedir. Bu durumda arzunun zaten

---

*Lacan, Fransızcası *jouissance* olan bu kavramın diğer dillere çevrilmeden “jouissance” olarak bırakılmasını önerse de, biz türkçede *plaisir* kelimesini haz ya da keyif, *jouissance* kelimesini de *zevk* olarak karşılamayı uygun gördük [bkz.:J. –D. Nasio, *Psikanalizin Yedi Temel Kavramı* (2006), *Jacques Lacan'ın Kuramı Üzerine Beş Ders* (2007), İmge yay.] Bu iki kavram arasındaki temel ayrıma bu yazıda değinilecektir.

¹ Bu yazı *Monokl* Dergisinin “Lacan” sayısında (sayı 6-7, 2009 yaz) yayınlanmıştır.

² S. Leclaire, *Démasquer le réel: un essai sur l'objet en psychanalyse*, Paris, Le Seuil, 1971.

simgesel yasaya içkin olduğunu ve doğduğu an mutlak doyum nesnesini kaybettiğini söyleyebiliriz. Bu sonuncusu, yani Anne, arzu doğduğu andan itibaren yitirilmiş, yerine simgesel yasanın temsilcisi Baba-nın-Adı ikame etmiştir. Annenin arzusu fallusun, eksikliğin olmadığı mutlak doyumun yerine tam da tamamlanmamışlığı ileten başka bir gösteren. Belirtelim ki Lacan'da Anne imgesi yani çocuğun karşılaştığı ilk Öteki oldukça tehlikeli bir Ötekidir; tıpkı Lacan'ın timsah benzetmesinde olduğu gibi kocaman ağzını açmış, adeta yavrusunu yutmayı bekler. “İşte Anne budur”, diyecektir Lacan, “bir timsah”³. Bu tam da Anneye dair zevktir; sınırsız, emici, yok edici...Yok ettiği, içinde erittiği nedir? Öznelliktir. Çünkü öznellik bir üçüncünün bu sonsuz zevki sınırlandırmasıyla yani “insanileştirmesiyle” mümkündür. Baba-nın-Adı göstereninden ayrı düşünemeyeceğimiz eksikliğin göstereni olan fallus tam da zevkin giriş-çıkışına izin veren, onu çevreleyen gösterendir.

Anne, yeni doğmuş bebeğinin deyim yerindeyse kabına sığmayan zevkini karşılamayı kabul ettiği ölçüde, bu libidinal taşkınlığı, yani henüz sınırlandırılmamış bu arkaik zevki bedenin çeşitli yerlerine, erojen ağızlarına yönlendirebilecektir. Böylelikle bebeğinin bedenini cinselleştirerek, zevkin hatlarını belirler ve daha yaşanılır kılar. Tekrar ayna evresine dönersek, ben'in ve bedenin kurulmasında “Sen busun”un anlamı büyüktür. Aynada kendi imgesine bakıp sevinen çocuğu sözcükler aracılığıyla adlandırmak, onu benzerlerinin dünyasına sokmakla birlikte, bedeninin “gerçeğinin” dışında var-olmasını sağlar.

Ayna evresinin çocuğu, aynada yansıyan bedeninin bütünsel imgesini kısa bir süre görür ve sevinir. Sevinç, daha önce parçalanmış olarak deneyimlenen bedeninin (birincil narsisizm) şimdi egemen olabileceği bütünsel algısı ve bu imgenin çocuk tarafından daha önceden öngörülmüş olmasından, ama aynı zamanda bedenini haz-beden olarak deneyimlemesinden ileri gelir. Bu da kayıp olmadan mümkün değildir. Çocuğun bedeninin bütünsel imgesiyle gerçeklikte bulunduğu bağımlılık ve güçsüzlük arasında bir uyumsuzluk vardır. Aynada yansıyan, aslında gerçeklikte hiçbir zaman ulaşamayacağı ideal imgedir. Çocuk, “bu sensin” sözünün aracılığıyla Ötekinin arzusunun izlerini barındıran bu ideal imgeyle özdeşleşir. Bedenin bütünselliğinin imgesel tasarımı hazzı doğurur çünkü dilin ve adlandırmanın etkisiyle bedenin psişik kurulumundan önce yaşantılanan arkaik zevk- tenin zevki ılımanlaşır. Nesne *a* tam da haz bedeninin, dil sisteminin yani simgeselin dışında yer alan arkaik zevkten ayrılmasıyla oluşan kayıptır.

---

³ J. Lacan, *Le séminaire XVI D'un Autre à l'autre* (1968-1969), Le Seuil, 2006.

Zevk Çeşitleri

1960 tarihli *Etik* seminerinde Lacan, zevki *bir itkinin doyumunu* olarak tanımlayacaktır⁴. İtkinin değil ama kesin olarak *bir itkinin doyumunu*. Zira itkisel doyum ruhsallıkta açılan kayıp mekanizmasından dolayı kısmi kalmaya yazgılanmıştır. Lacan'ın "bir itki" diye belirttiği Freud'un tam da kontrol edilemez ve yıkıcı olarak tanımladığı ölüm itkisidir. Doyum ancak bir ihtiyacın doyumunu olabilir – ki bu da en temel biyolojik ihtiyaçların bile yaşamın ilk yıllarından itibaren talebe dönüşmesiyle kısmi kalmaya mahkûmdur-, itkiyse Freud'un tabiriyle süregelen bir güçtür. Bunun Lacancı kordinatlarla ifadesi itkinin zevke ulaşip doyurabilen bir şey değil, mutlak zevkten esinlenen ama her seferinde buna ulaşmada başarısızlığa uğramasıdır.

Ölüm itkisi (arkaik zevk) her defasında erojen ağızlara geri dönmekte, yaşam itkisi (fallik zevk) tarafından sınırlanmakta, böylelikle de kayıp mekanizmasını yeniden harekete geçirmektedir.

Lacan, zevk terimiyle öncelikle iki tür zevkten bahseder: Ötekinin zevki – Freud bunu ilkel kabilenin efsanevi babasına yakıştırdı- ve cinsel zevk olan fallik zevk. Zevkin en temel özelliği varsayımsal yani gerilimin herhangi bir engel ya da sınır olmadan boşalacağı ideal bir durum olmasıdır. Bu, bizim hakkında ne bir fikir sahibi olduğumuz ne de bilinçdışımızda tasarımı bulunan zevktir. Sonsuz ve dil dışı olduğundan duyulamayan bu zevk, bununla birlikte özne üzerinde etkisiz de değildir, çünkü beden gerçeği kısmi biçimler altında hazzı bulmak için, kaybettiği bütünsel doyum için ısrar etmektedir.

Bedenin zevki olarak adlandırabileceğimiz bu zevkin karşısında fallusun göstereni, dil sistemi tarafından belirlenmiş olan cinsel zevk, yani fallik zevk vardır. Fallik zevk bedenin dışında yer alır ve varlığın zevki olmaktan çok var-olmakta eksikliğin zevkidir. Bir diğer deyişle bu zevk bedenin bütünü değil, yalnızca belli bölümlerini kapsar. Bedenin bütünselliği ya da bedenin gerçeği, haz beden ve arkaik zevkin yeri olan bedenin ayrışmasıyla kaybedilmiştir⁵. İki zevk arasındaki bu ayrımı gösteren gerçekleştirir: bir yandan zevki yasaklar, öte yandan da kısmi geçişine izin verir. Fallik gösterenin yasakladığı, öznenin bedeninin gerçeğiyle yani Lacan'ın *La Chose* olarak Fransızcaya çevirdiği, Freud'un *Das Ding* dediği, sonsuzluğa adanmış, nesnesinden ayrılmamış Şeyle ilişkidir. S. Lesourd bu

---

⁴ "La jouissance est satisfaction d'une pulsion".

⁵ Lacancı zevk kavramını Freud'un libido kuramıyla karşılaştırmak mümkündür. Bknz: J. –D Nasio, *Jacques Lacan'ın kuramı üzerine beş ders*", imge yay., 2007.

durumu ilksel uyarılma-doyum aşaması olarak adlandırır⁶. Bu, çocuğun bedeniyle annenin bedeninin birbirlerinin uzantısı olduğu, Şey'in henüz kayıp nesne olarak kurulmadığı aşamadır. Ten ve nesne birbirine karışmış, ikisi de aynı zamanda uyarıp-doyurmaktadır. Freud'un terimleriyle söylersek, bu cinsel bir amaç için erotize olmamış, yıkıcı ve kontrol edilemez ölüm itkisinden başka birşey değildir.

İlksel uyarılma-doyuma bağlı mutlak zevkin bastırılması haz ve zevk arasında bir bölünme yaratır. Bu nokta bizim için esastır. Hazzın nesnesi öznenen ayrılmış, gerçeklikte var olmayan ruhsal bir nesnedir. Bunu, nesnelere bağlanan, tam da nesnesini kaçırıp zevke ulaşamadığı için ruhsallığa yeniden dönen yaşam itkisiyle açıklayabiliriz. Bu ayrımı ve geri dönüşü garantileyen de fallik gösterendir.

İçerinin dışarısı olarak zevk

Freud'un ortaya attığı ilk travma kuramı bize ruhsal aygıtındaki tasarım sistemini aşan aşırı uyarılmanın nasıl da ruhsallıkta sindirilemeden kaldığını, çünkü tasarım dışı olduğunu ve içerideki dışsallığımızı oluşturduğunu söyler. Tasarım sistemimizi aşan, diğer tasarımlara – Lacan'la birlikte gösterenlere de diyebiliriz- bağlanıp, kodlanamayan ve bu yüzden de herhangi bir anlama indirgenemeyen bu “kara delik” bize Lacancı zevk kavramının tanımını verir. S. Lesourd'un ilksel uyarılma-doyum, yani tenin zevki diye adlandırdığı bu tasarım dışı durumu M. Montrelay⁷ bilinçdışından bile saklı kalan, ama bilinçdışının da onsuz varolamayacağı, karanlıkta kalan bölümümüz olarak yorumlar⁸.

Bu bir yerlerde adlandırılmadan kalmış zevki hem tanımak hem de kaybetmek gerekir. Çünkü tam da sonsuzluğa adanmış Şey'i, Annenin zevkini kaybettiğimiz için ruhsal nesnellerimiz beliriyor ve çoğalıyorlar. Bu karanlıkta kalan dışsallığın ne öznenin söyleminde açığa vurması ne de dinleyen tarafından anlaşılması çok da mümkün değildir. Söylemin gerçeği de bu demektir: dilbilimsel gösteren-gösterilen sınıflandırmasına yani şu ya da bu anlama indirgenememesi. Ve bu gerçek de işte diğer gösterenlere eklemlenemeyen tenin zevkiyle yakından bağlantılıdır.

Söylemde öznenin bilgisinden ve denetiminden kaçan bilinçdışı bir bilginin olduğunu Freud'dan bu yana biliyoruz. Gösteren ve gösterilenin hiçbir zaman eşit olmadığını, öznenin söylediğiyle söylemek istediği arasında her zaman indirgenemez bir mesafe olduğunu ve

---

⁶ S. Lesourd, *Adolescences...rencontre du féminin*, Toulouse, érès, 1994.

⁷ M. Montrelay, *L'Ombre et le nom : sur la féminité*, Paris, Minuit, 1977.

⁸ Bu bölüm aynı zamanda her iki cinsiyette de bulunan ve ergenlikte tekrar karşılaşılan *kadınsıdır* da.

öznenin kendisini ancak bir gösterenin dolayımıyla ifade ettiğini, kısacası öznenin içindeki dışşallığı oluşturan bu narsistik zedelenmeyi...

Gösteren düzeneği varlığın gerçek zevkiyle ilgili bir kaybın yaşanmasına neden olur. Bu kayıp gerçeklikte gösterilip anlamlandırılabilen bir yaşanmışlık olarak değil, tam tersine anlam dışı bir yazılım olarak kalır. Montrelay'ın ifadesiyle donuk, mutlak, kıpırtısız bir söylenen olarak. Gösteren, diğer gösterenlere olan konumuyla, söylenen ve söyleme arasında bıraktığı doldurulması mümkün olmayan boşlukla gösterilenden ayrılır. Bu aynı zamanda konuşan varlığın istemsiz ifadesidir de; aslında hiçbir şey göstermeyen, açıklama yapma çabamıza rağmen anlamdan yoksun olan ifadesi. Gerçeğin söylemdeki mevcudiyeti öznenin kendisiyle olan ilişkisinde öyle ya da böyle adlandırılmadığı için kavranılamaz bir boşluk bırakır. Bir şeyler bir yerlerde bir yabancı gibi “konuşur”. Semptom da bu bağlamda, biz her ne kadar ona anlam vermeye, açıklamaya, yorumlamaya çalışsak da bir yerlerde konuşmaya ve kendisini dışşallığımız olarak bize dayatmaya devam edecektir. Bu semptomun “gerçek” yüzüdür. 1960'lardan itibaren Lacancı kuramın zevk kavramına ve buna paralel olarak gerçek kavramına eğilmesiyle beraber semptom anlama susamış simgesel yüzünü “gerçeğe” doğru çevirecektir. Burada artık söz konusu olan bilinçdışı arzunun çözülmeyi bekleyen uzlaşım sal ifadesinden de öte, anlama direnen ve devamlı yinelenerek kendisini zevkin farklı kılıklarında gösteren boşluktur⁹. Bu boşluğa yazılan nesne *a* da nesne olarak “gerçek” sıfatını hak eder; bu aynı zamanda küçük öteki olarak içimizde zevklenilen ötekidir de, illaki karşımızda ete kemiğe bürünmüş itkisel benzerimiz değil.

Lust und Genuss

Hazzı, yani Freud'un terimleriyle Lust'u Genuss'dan (zevk) ayıran, birincisinin nesne odaklı olması, ikincisininse nesne ilişkisinin dışında işlemesidir. Bunu birincil ve ikincil narsisizm kavranmlarıyla da açıklayabiliriz. Birincil narsisizm kökenlerini nesnesinden ayrılmamış bedenın kendisinden alırken, ikincil narsisizm haz ilkesine göre, yani nesneye yönelerek doyum bulur. Bu daha önce açıkladığımız Ötekinin zevkiyle fallik zevkin birbirinden ayrılmasıdır. Temelde her ikisini birbirinden ayıran nesne ilişkisidir. İkincil narsisizmin sınırları nesneden yani Ötekiden gelen ve Ödipus zamanında içselleştirilen sınırlardır. Sınır, Freud'un uzun uzadıya kuramsallaştırdığı kastrasyon tarafından dayatılır. Bu, eksikliğe ve ötekiyle olan ilişkiye gönderimde bulunduğu için fallik zevk sıfatını hak

---

⁹ Bunu Freud'un tanımını yaptığı ölüm itkisiyle bağlantılandırmıştık. Aynı şekilde “zevklen” buyruğunu veren asli üstbenle de bağlantılandırabiliriz.

eder; zira yatırım yapılan sevgi nesnesinin tekrar ben'e geri dönmesiyle oluşmuştur. Bunun tam tersine birincil narsisizm, nesnenin dolayımı olmaksızın yalnızca öznenin kendi bedenine yöneliktir. Bu yüzden de sınırı Ötekiden, nesnenin dışsallığından değil içeriden, bedenin kendisinden gelir. Nesnenin sınır çizemediği yerde bedenin biyolojik sınırları devreye girer. Bu da bedenin sona erişimi yani ölümdür. Birincil narsisizmin, Genuss'un, diğer bir deyişle nesnesini kaybetmediği için henüz ondan ayrışamamış bedensel zevkin Freud'un "*Haz ilkesinin ötesinde*" adlı metninde açıkça betimlediği ölüm itkisiyle nasıl da birebir gittiğini tekrar görebiliyoruz¹⁰.

Narsisizmin erojen düzende işleyen bu kısmı, sanki tüm ruhsal nesne ilişkilerinden uzakta, dahası tüm sevgi nesnelere dışında gibidir. Bu ancak, öznenin üzerinde etkisini sürdüren bedenin zevkinin, özne-nesne kaynaşmasının arkaik izi olabilir.

Ve Kadınsı Zevk...

Meşhur "Cinsel ilişki yoktur" Lacancı formülü zevkin ulaşılamazlığının bir sonucudur. Bu, bilinçdışı öznesi için yalnızca düşlemin ya da düşlemsel bağların olduğu bir cinsel ilişki vardır anlamına gelir.

Tenin zevkinin simgesel dil düzeneğinde yer aldığımız için imkânsız olduğunu açıklamıştık. Bu yüzden de bilinçdışı öznesi için bedenin gerçekliğine ulaşmak yani simgeselleşmemiş "doğal" bedenlerle ilişki kurmak mümkün değildir. Bu da zevki saf halde yaşayamayacağımız, yalnızca sınırlanmış olarak yaşayabileceğimiz anlamına gelir.

Ötekinin zevki Nasio'nun ifadesiyle gösterenden boş bir bölgedir¹¹. Deneyimlenmesi mümkün olmadığı gibi kuram tarafından açıklanması ya da biçimselleştirilmesi de mümkün değildir. "Cinsel ilişki yoktur" formülü erkek ve kadın arasında genital ilişki yoktur anlamında değil, bilinçdışında her biri erkeğe ve kadına ait olarak kodlanmış mutlak zevk yoktur anlamındadır. Bilinçdışında erkeğin ya da kadının sınırsızca zevklendiğinin yerine yalnızca bir boşluk, delik vardır. Kavrayıp kavramsallaştıramadığımız, bu sebepten de "gerçeğe" bu denli yakın duran bir delik¹²...

Psikanaliz de zevkten bahsettiğinde ya da tanımlamaya çalıştığında ancak kısmi beden bölgelerinin yerel zevkinden bahsedebilir. Biri kadına, diğeri erkeğe ait iki ayrı zevk arasında tamamlanmışlık yapısal-ruhsal olarak mümkün değildir.

---

¹⁰ S. Freud, *Haz İlkesinin Ötesinde* (1920), İn Metapsikoloji, İdea yay.

¹¹ J. -D. Nasio, *Jacques Lacan'ın kuramı üzerine beş ders*, İmge yay.,2007.

¹² nesne a nın da bu delik üzerine yerleştiğini tekrar hatırlatalım.

Cinsiyetler arası bütünleşmenin olamamasının bir diğer nedeni de kadının aynı anda fallik zevke ve Öteki zevke gönderimde bulunmasıdır. Bu noktada Freud'un *Totem ve Tabusuna* bakarsak kadınların trajedinin baş kahramanları, olayların öznesi olarak değil, yalnızca erkeklerin arzu nesnesi olarak konumlandıklarını görürüz¹³. Diğer bir deyişle, kadın sanki “şimdi ve burada” geçenlerin dışında başka bir yerde, olup bitenler tarafından *tam olarak* kapsanmadığı bir yerdedir. Ancak tam da bu sebepten, babanın öldürülme hikayesinde “tam-olarak” yer almadıkları için kadınlar olası bir simgesel yapıya yol açabilmişlerdir. Oysaki, bu hikâyede kadınlar sanıldığı kadar da masum değillerdir –eğer masumiyet sadece erkeklerin enseste ilişkin arzularının nesnesi-mağduru olmak anlamına geliyorsa. Çünkü aynı zamanda onlar da arzularlar, faka arzuladıkları başka bir yerde, erkeklerin ne pahasına olursa olsun sahip olmak istedikleri babanın imgesel fallusunun dışında ve ötesindedir. Kadının kandiği (erkeğin arzu nesnesidir) ve kanar gibi yaptığı (bilir ki Öteki de eksiklidir) durumda simgesel düzen mümkün olur ve yapının temelleri atılır. Kadının ilişkide olduğu bu diğer alan aslında sözcüklerle tanımlayıp açıklayamadığımız Öteki zevktir. Lacan bundan zaman zaman “jouissance supplémentaire” yani “ek zevk” olarak bahsedecektir¹⁴. Erkeğin fallik zevkini tamamlayıp cinsiyetlerin bütünleşmesine yarayan bir zevk olarak değil, tam da fallik zevkin içerdiği simgesel sınırların dışında yer alan bir zevk olarak. Erkeğin simgesel fallusun cazibesine kapıldığı anda, kadın aynı zamanda başka bir yere bakıp onun da ötesini işaret etmektedir.

Peki o halde hangi zevk, hangi kadın sorularına ayrıntılarıyla girmeden tek cümleyle her iki kadın çünkü her iki zevk olarak bitirelim. Bu iki zevkin kadın tarafından ruhsal olarak nasıl yaşantılandığı – uçlarda, birbirine zıt, ayrık, baskılanmış, dengede vs.- yani iki zevkin arasındaki geliş-gidişler bütünleyip Kadın yapamayacağımız her *bir* kadın için değişmektedir.

---

¹³ S. Freud, *Totem ve Tabu* (1913), sosyal yay., 1993.

¹⁴ J. Lacan, *Séminaire XX Encore*, Paris, Le Seuil, 1975.